

ÍRÓPORTRÉ

Rovatunkban kortárs magyar írók életművét mutatjuk be néhány oldalnyi terjedelemben – az „első klasszikusoktól” a legtehetségesebb fiatalokig. A tárgyalt alkotók kiválasztása elkerülhetetlenül szubjektív, de a róluk szóló dolgozatban igyekszünk átfogó képet adni eddigi műveikről olyan stílusban és megfogalmazásban, hogy az az irodalmat nem szakmaként művelők számára is követhető, feldolgozható legyen, s az érettségiző diákok is haszonnal forgathassák. Az itt megjelenő esszék bővebb, bibliográfiával is kiegészített változatait két évente könyv formájában is közreadjuk.*

SZABÓ MAGDA

„Ne legyen boldog és világoskék az irodalom”

„Maradandó nyomok nélkül senki sem hagyhatja el Szabó univerzumát. Mondatról mondatra haladva úgy építi fel a történetet, oly mesterséggel, oly pszichológiai pontossággal és akkora stílusérzékkel, hogy véleményünk szerint nemcsak olvasóként, de emberként mulaszt el valamit, aki nem ismerkedik meg e zseniális író műveivel” – írta találoan *A Katalin utca* (1969) írójáról egyik holland kritikus. Szenvedélyes igazságkeresés, az önismeret és önbírálat képessége jellemzi Szabó Magda írásait, s az, amit leír, az emberlétre való illúziómentes rálátásáról tanúskodik.

Bár regényíróként tartjuk számon, pályáját költőként kezdte az Újhold körében, s verskötetei (*Bárány*, 1947, *Vissza az emberig*, 1949) korán meghozták számára a költői sikert. Utóbbiért megkapta a Baumgarten-díjat, amit még aznap, politikai megfontolásból, távirati úton visszavontak tőle. A fiatal latin–magyar szakos tanárnőt a kultúrpolitika az ötvenes évek első felében elhallgatásra kényszerítette. A csendes visszavonulás éveiben érett prózaíróvá formálták, amihez feltétlenül hozzájárult műfordítói munkája. Ebben az idő-

szakban mások mellett Shakespeare és Galsworthy műveit fordította. „De azért amikor 1958-ban, az elhallgattatás évei után, Szabó Magda első regénye, a *Freskó* megjelent, mindenkinek leesett az álla. Hát prózaíró lesz belőle? – kérdegettük elámulva, meghökkenve nemcsak a próza tényén, hanem prózája érettségén, bátor hitén, válltartásán, azon a kiegyensúlyozott biztonságon, ahogyan ez a csöppet sem elsőregényszerű regény beszél. Bizony, próza volt ez, kiugró próza, a »poétikum« minden nyoma nélkül” – írta Szabó indulásáról Nemes Nagy Ágnes.

A negyvenes évek magyar prózájában több határozott irányvonal mutatkozott meg, így a Nyugat harmadik nemzedékének kísérleti regénye vagy a móríci regényhagyomány útján járó, „konzervatív” újíto Németh László. Az *Egető Eszter* írójához hasonlóan Szabó Magda is a pszichológiai realizmus útján indult el, a lélektani regények hagyományait hasznosítva. *Freskó* című regényének morális kérdésfelvetéseivel belülről adott hírt a vidéki polgári értelmiségi rétegről, amelyet azonban már egyre kevesebb szál fűzött ahhoz a pusztuló dzsentrihez, amely sokáig a magyar realista regény kulcsfigurája volt. A regény címe a történet folyamán tárgyi értelemben is szerepet játszik, hiszen Annuska, a református papcsalád legifjabbika festette gyermekkorában, s a képen mindenki megtalálható, aki a regényben szerepel. A család lázadójának számító fiatal nő kilencévnnyi távollét után, elmebeteg anyjának temetésére ismét hazautazik szülővárosába. A temetésen életre kelnek a freskó alakjai, s megmutatják valóságos énünket. A különös, párhuzamos emlékezések, amelyek a temetés reggelén kezdődnek, s napnyugtáig tartanak, négy generáció életének sorsfordító eseményeit elevenítik fel. Annuska „lázádként” valójában azért hagyta el a parókiát, mert nem tudta elviselni családja álszent viselkedését, s szabadság iránti vágya és merészsége a fővárosba vitte, hogy megvalósítsa dédelgetett álmát, festőművész legyen. Nem csupán egy lázadó lélektani megfejtésére készült regényében Szabó Magda, hanem nyolc évtized társadalmi változásainak tükrében elemezte azokat a körülményeket, amelyek tartósan mérgezték meg nemcsak egy ember, de egy város életét is. A család sorsa és helyzete a családtagok emlékezetének, tudatának feltárása nyomán nyer magyarázatot. S ahány szereplő, annyiféle emberi egyéniség és magatartásforma figyelhető meg a regény lapjain. Szabó Magda úgy követte nyomon a kálvinista és konzervatív papcsalád sorsát, hogy arra is figyelt, miként alakult helyzetük és miként tudnak alkalmazkodni a

* Az *Íróportrék* I. kötete már kapható. – *A Szerk.*



Szabó Magda
Fotó: MTI

háborút követő évek viharos társadalmi átalakulásoktól sem mentes hétköznapijaiban. Annuska sorsában a „művész” és „polgár” ellentéte is feszül, hangot adva annak az irodalmi alaphelyzetnek, amelyet Thomas Mann műveiből ismerünk. Bár Annuska bátran lépett ki megszokott életének kereteiből, s indult el a művész útján, minduntalan a hivatalos kultúrpolitika akadályaiba ütközött, ezért nem léphetett nyilvánosság elé festményeivel. De él benne a változásba vetett remény, ily módon sorsa emlékeztet az író sorsára. A regényidő, mely tizenhárom óra, felöleli több nemzedék sorsát és történetét. A temetés előtt mindegyikük felidézi az elmúlt évtizedeket, s belső monológokban vetnek számot cselekedeteikkel. A temetés utáni családi találkozójeleneteiben már nemcsak számvetésnek, hanem lepleződés fájdalmának is tanúi lehetünk, amikor a papcsalád kénytelen felismerni, hogy magatartásában és erkölceiben utat tévesztett.

Szabó Magda nemcsak a *Freskó*-ban, hanem számos más regényében, így *Az őz* című második regénykötetében (1959) is használta a belső monológ technikáját akárcsak Virginia Woolf, s e módszert a magyar realista lélektani regény szerves kifejezőeszközzé avatta. *Az őz* egyetlen személy belső monológja, amely által a jelenből bontakozik ki a múlt, míg a *Freskó* több szereplő belső monológja, s technikájára a nézőpontváltozás jellemző, nem az ismétlés, hanem a kiegészítés szándékával. „A belső monológ technikája az, hogy az író minden választás nélkül lejegyez mindent, ami alakjának tudatában megfor-

dul, mégpedig úgy, abban a sorrendben, abban a laza, logikátlan megfogalmazásban, amint a tudatban felmerül” fogalmazott igen pontosan Szerb Antal e módszerrel írva. *Az őz* lapjain, Encsy Eszter alakjában megismerhetjük, milyenné válik az az ember, akinek nem volt gyermekora, akinek a szülői védettségéből, a gyermekkor játékos örömeiből semmi sem jutott. A lélek torzulásának okait és összefüggéseit kutató író azt a felismerését formálta regénnyé, hogy az ember tudatát, látásmódját, indulatait körülményei határozzák meg. Fontos látni, hogy második regényeként *Az őz* alakította ki Szabó Magda írói művének karakteres vonásait. Tárgyilagos stílusa a vidéki asszonyok sorsán keresztül megmutatta, miként tudnak hősei egy új rendbe beilleszkedni. Hasonlóan Kolozsvári Grandpierre Emil, Déry Tibor, Németh László regényeihez, *Az őz* című regény társadalomkritikai szerepet is betölt, hangsúlyozva, hogy a társadalmi változás kevés, ha az erkölcs alulmarad. Az igazság kimondásának igénye jellemzi Szabó Magda regényvilágát, s a szembesítés képessége, de mégsem moralizál, illetve nem úgy, mint egy erkölcscsósz, hanem íróként bízik a lélek számotvető képességében, mely végül felfedi a bűnt, így regényeiben, miként egyik kritikusa találóan fogalmazta: a morális indulat esztétikai eredményt szül. „Nekem ne legyen boldog és világoskék az irodalom, hanem fekete, mint az alvadt vér, hazudni bárki tud, honórarium nélkül is, de aki pénzt vesz fel érte, az igazat beszéljen” – nyilatkozta egyik alkalommal az író.

Mint önéletírásaiból (*Ökút*, 1970, *Für Elise*, 2002) kiderül, szülővárosának, a kálvinista Debrecennek hagyományai meghatározóak voltak személyisége alakulásában. A szülők alakja – az apáé, aki műveltség okán köztisztelőnek örvendett, s az anyáé, aki maga is írótehetség volt – gyakran tűnik fel műveiben, s kétségtelen, hogy családja és szülővárosa alapozta meg morális magatartását. Köreteit lapozva az olvasónak az a benyomása támad, hogy majdnem mindegyik valamilyen mértékben az író összegyűjtött és regényekben formát öltő emlékeiből épül fel. Írásaiban az önéletrajzi elemek és a fikció közötti különbség összerosódik, s eldönthetlenné válnak az arányok, miközben az olvasó észleli, hogy e regények tárgya, s az, ami cselekményükben történik, valamiképpen már megtörtént egyszer, s éppen ez növeli azok drámaiságát, gondoljunk csak az *Abigél* (1970), *A Danaida* (1964), a *Mózes egy, huszonkettő* (1967) vagy a *Pilátus* (1963) című kötetekre. S bár regényeiben elsősorban saját emlékeiből, élményeiből s tapasztalataiból építkezik, a *Régimódi történet* (1977) arra szolgál példaként,

miként épül bele prózájába családja emlékezete, s a megörökölt emlékeket az író képzelete által miként formálhatja regénnyé. Egy évszázad története elevenedik meg e regény lapjain, s megírásában az a felismerés játszott szerepet, hogy az ember nem élhet családjának és közösségének múltja nélkül. Két különböző világ kultúrája, szemléletmódja és magatartása ütközik Szabó családregegyében, a dzsentri nemesség és a polgár életformája. Míg az előbbi szertelen, költekező és művelt, addig az utóbbi dolgos, alapállása megszerzett vagyonának növelése s erkölcsi fedhetetlenségének fenntartása. E regény a családi múlt feldolgozásán túl a politika által szétvert magyar értelmiségi középosztály dokumentált feltárása is. Az író dédszülei, a polgár Rickl Mária és a nemes Jablonczay Kálmán szenvedélyes szerelme kapcsolja össze a két családot, s bár szerelmük igen erős, nem képes legyőzni a két különböző életmódból és szemléletből adódó konfliktusokat. Mária a férje által elkártyázott vagyont mentve, erős kézzel veszi át a család irányítását, belekényszerítve családtagjait a polgárletbe. Gyermekei közül fia, a kisebbik Kálmán azonban az elkényeztetett dzsentri minden tulajdonságát örökölte, s házasságával szembe találja magát anyja akaratával. E házasságból születik Jablonczay Lenke, a regény tulajdonképpeni főszereplője, az író édesanyja, aki nagyanyjának, Máriának nevelésére szorul. Az ő sorsán keresztül feszül leginkább az olvasónak a kérdés: egyesíthető-e kétféle hagyomány úgy, hogy a személyiség ne sérüljön, hanem gazdagodjon általa? Nemcsak ebben a családi eposzban, hanem Szabó más műveiben is a nők a hősök, kidolgozott karakterük az író regényeinek kulcsfigurájává teszi őket. Így Jablonczay Lenke, az a nő típus, aki megállja helyét a férfiak világában, Rickl Mária keménységével ellensúlyozza a család férfitagjai által elkövetett hibákat, de ezért nagy árat kell fizetnie, mivel sohasem gyengülhet el, s nem élhet családi boldogságban. Csanády Katalin, *A Danaida* főszereplője más jellem, haszontalan életre van ítélve, mivel képtelen felismerni, hogy az adott helyzetben mit kíván tőle a környezete, s hasonlóan tragikus sorsú a *Pilátus* című regény Szócs Izája is, aki özvegy édesanyjának mindent megad, ami pénzzel elérhető, s mégis félig-meddig öngyilkosságba hajszolja. Érdekes nőkaraktert ábrázolt Szabó Magda *Az ajtó* (1987) című művében: Szeredás Emerenc egy lakóközösség mindenese, aki a regénybéli író bejárónője, s kinek keményített köténye és éles, olykor durva szavai mögött visszahúzódó és nemes lélek lakozik. Emerenc viselkedése tartózkodó, nem bizalmaskodik, lakásának ajtaján senki sem

léphet be, mert titkot őriz. Ez az egyszerű munkásszony benyomását keltő nő képes környezetét irányítani, mert eredeti, intelligens és makacs. Az író felismeri, hogy Emerenc befolyásolja érzelmeit, s mindinkább meg akarja fejteni a bejárónő titkát. Az ajtó, amelyen nem léphet át senki, a végső szemérem kifejezése, hiszen Emerenc titka a hasznos élethez és méltósághoz való jog kikövetelése. Az író és a házbéli ismerősök méltóságában alázzák meg a lakásában magatehetetlenül, betegen fekvő Emerencet azzal, hogy kórházba szállítatják, s macskabűzös lakását hatóságilag kifertőtleníttetik. Az író komédiát játszik a kórházban, hazudik a bejárónő otthonáról, féltve őrzött titka megfektetéséről. S Emerenc hiába gyógyul meg, a megaláztatást nem éli túl. Érzékeny ábrázolásmódjával, kíméletlen pontosságával, a hagyományos, realisztikus ábrázolás és a belső önvizsgálat eszközeivel Emerenc sorsán keresztül Szabó azt sugallja: végül mégis magára marad az ember.

Vitay Georgina, az *Abigél* főszereplője még kislánként lép be a Matula ajtaján, s néhány hónap múltán álneven, immár felnőttként távozik egy esős éjszaka az intézményből. Az *Abigél*-ben szintén keveredik a fikció és az író emlékezetének valósága, hiszen a református iskola tapasztalatait építi be tudatosan ifjúsági regénynek szánt könyvébe, s a *Für Elise* oldalain az olvasó megismerheti az Abigél karakterének alapjául szolgáló franciatanárt. S bár az emlékezés szövi Szabó regényeinek cselekményeit, az életműnek alig néhány darabja sorolható szorosan a memoárirodalomba. Míg az *Ókút*-ban a saját gyermekkorának karácsonyait, családját s annak barátait, művészettel kapcsolatos első felismeréseit memoárszerűen osztja meg olvasóival, addig a *Für Elise* középpontjába már nem magát helyezi, hanem Cilit, a trianoni árvát, aki testvérévé lesz, s az elbeszélő nézőpontjából idézi fel e törekeny, szeretetre méltó lány alakját. A *Megmaradt Szobotkának* című kötete (1983) olyan memoárokat tartalmaz, amelyekben Szobotka Tibornak, az írónak és a férjnek állít emléket.

Bár Szabó Magda költőként indult, s regényíróvá lett, számos drámát, színpadi adaptációt is írt. Az epikától jutott el a drámáig, első művei, a *Kigyómarás* a *Disznótorból* (mindkettő 1960) és a *Fanni hagyományai* Kármán művéből (1966), tehát regényekből készült adaptációk, akárcsak a későbbi *Régimódi történet* (1977). Első önálló drámája, a *Kiált, város!* Debrecen hatszáz éves évfordulójára született (1979). Drámaírói pályája a hetvenes évek derekán bontakozott ki történelmi drámáinak megírásával. Színpadi műveinek nyelvi sajátos-

sága a modern zsargon tudatos használata az ábrázolt történelmi korban. *Az a szép fényes nap* (1976) története a hármasegység szabályai szerint játszódik Esztergomban, a kereszténység felvételének előestéjén. Három főszereplője három generáció és világnézet képviselője. Gyula, a nagypapa még Bizánc-barát, és a pogány vallással is közvetlen a kapcsolata, míg a dráma központi figurája, Géza merész taktikus, a hatalom valódi birtokosa, aki a kereszténység felvételében időhúzó taktikát lát arra, hogy a németeken bosszút állhasson Augsburgért. Konceptiója fia, Vajk miatt nem tud megvalósulni, aki meggyőződött a katolikus hitigazságokról, s reálpolitikusként az államalapításban látja az ország jövőjét. Szabó Magda rendkívüli nyelvi arányérzékét mutatja a modern zsargon használata a darabban, amit később még kifinomultabban valósít meg Árpád-házi trilógiájában (megjelent *Béla király* címen, 1986), amelyben az olyan kifejezések, mint *lebukik*, *disszidál*, *káderezés*, *apparátus* stb. a történelmi parabola megteremtésének nyelvi eszközeivé válnak.

Szabó Magda életműve eddigi szakaszát a 2002-ben megjelent *Für Elise* zárja, ígérve a könyv folytatását. Addig is marad az olvasóknak Elise dala, amiről így ír: „Anyám szerint az emberiség milliárd és milliárd Eliséből áll, s mindegyikük kihallja Elise dalából a neki szóló személyes üzenetet, kérdést vagy utasítást, ami Elisének, annak az eredetinek is mondott valamit, de mond nekünk is, mindenkinek közölünk.”

ERŐS KINGA